

SOCIALDEMOKRATIET OG KOMMUNALVALGET DEN 5. MAJ 1943

Af Asger Juul Pedersen

Problemstilling og indledning

Hovedformålet med denne undersøgelse er med baggrund i valgresultatet for folketingsvalget den 23. marts 1943 at søge at tegne et billede af de særlister, der ved kommunevalget den 5. maj 1943 tilføjede Socialdemokratiet betragtelige valgnederlag i København og i en lang række større og mindre provinsbyer. De spørgsmål, der vil blive rejst og søgt besvaret i forbindelse med særlisterne, er: Hvilke kredse, organisationer eller enkeltpersoner stod bag listerne? Hvilke motiver var der til opstillingen?

Selve begrebet særlister var ikke noget nyt fænomen, der som en komet dukkede op på stjernehimlen ved kommunevalget i 1943. De havde været til stede ved alle tidligere kommunevalg, hvor de især i landkommunerne floredede som husmandslistes eller særlister for specielle sogne indenfor afstemningskommunen. I byerne fandtes de især som borgerlistes med mere eller mindre tilknytning til de borgerlige partier. Grunden til den særlige interesse ved dette kommunevalg er, at de i byerne fremstod i opposition til Socialdemokratiet og i mange tilfælde var årsag til de socialdemokratiske valgnederlag.

Valgresultatet den 23. marts 1943 i de traditionelle socialdemokratiske højborges blev mindre godt for partiet med en lang række nederlag. Tendenserne i disse kredse blev endnu tydeligere ved kommunevalget, hvilket især kom de konservative og særlisterne til gode. Der er en lignende tendens at spore ved amtsrådsvalget, hvor der blev afgivet 24.902 blanke/ugyldige stemmer, en stigning på 22.664 i forhold til amtsrådsvalget i 1935, men desværre er valgbøgerne blevet kasseret og tilintetgjort enten i Indenrigsministeriet eller på Rigsarkivet, således at en tilbundsående analyse af dette valg ikke har været mulig.

Størstedelen af valganalysen er baseret på et omfattende talmateriale, der er tilvejebragt til denne undersøgelse. Da de blanke stemmer rent »valgteknisk« er ugyldige stemmer og derfor ikke er indregnet i de officielle valgstatistikker, som Danmarks Statistik (i 1943 Statistisk Departement) udgiver, har det været nødvendig helt at omregne alle procentsatser for at kunne drage direkte og statistisk korrekte sammenligninger mellem førkrigs- og krigsvalgene. Denne omregning af de officielle valgstatistikker er nødvendiggjort af, at der ved folketingsvalget blev afgivet 29800 blanke/ugyldige stemmer, hvilket var en stigning på 20133 i forhold til det sidst afholdte folketingsvalg i 1939. Stigningen skyldtes agitationen fra illegal kommunistisk side, og den har derfor stor betydning i forbindelse med arbejdshypotesen om den anti-samarbejdsvenlige stemning, der

slog igennem ved valget, og som især kom de konservative til gode, og bragte Dansk Samling ind i Folketinget.

Som baggrund for valgforklaringerne vil der i det omfang, det skønnes nødvendigt, blive inddraget materiale omkring den økonomiske og sociale situation og forholdene på arbejdsmarkedet, samt den almindelige utilfredshed med forholdene under besættelsen.

Forudsætningen for afholdelse af kommunevalg i 1943 ahang af problemerne omkring folketingsvalget, der skulle afholdes inden udgangen af marts 1943, da folketingsmedlemmernes mandat udløb den 2. april. De forhandlinger, der forløb vedrørende folketingsvalgets afholdelse, vil ikke blive behandlet her¹. Det sidste kommunevalg blev afholdt i marts 1937, og ifølge valgloven skulle der have været kommunevalg igen i marts 1941, men de tyske myndigheder afviste muligheden for valg af frygt for uroligheder, og indenrigsminister Knud Kristensen forelagde derfor et lovforslag om udsættelse i 1 år, hvilket blev vedtaget i folketinget den 24. feb. 1941. I starten af 1942 valgte regeringen selv at udskyde kommunevalget endnu et år².

Da spørgsmålet om de kommunale valg som tidligere nævnt havde mindre betydning, spillede de heller ikke den store rolle i forhandlingerne, og inden den endelige tyske godkendelse af folketingsvalget, der forelå den 1. marts 1943, blev det den 19. feb. vedtaget i folketinget, at de kommunale valg skulle udskydes endnu et år.

Det eneste problem i forbindelse med de kommunale valg opstod først efter folketingsvalget, da de sønderjyske folketingsmænd ønskede en udsættelse af de kommunale valg i sin helhed, fordi det tyske mindretal ikke ønskede at opstille. Men ved forhandlinger bøjede de sig, selvom de var utilfredse med, at kongevalinien blev trukket op igen, som de udtrykte det. Den 9. april fremsatte indenrigsminister Jørgen Jørgensen i folketinget forslag om at udsætte de kommunale valg i Sønderjylland til senest 1947, mens der i det øvrige land skulle afholdes kommunale valg den 5. maj 1943³.

Folketingsvalget den 23. marts 1943

Som led i en måling af det omsving, der foregik i den danske befolkning op til augustdagene i 1943, kan kommunevalget den 5.5. ikke ses isoleret, men må sammenlignes med de vigtigste træk fra folketingsvalget den 23.3.43. I valgkampen var der to træk, der især var fremherskende: 1) Agitationen fra de samarbejdende partier om nationalt sammenhold og stor vælgerdeltagelse, hvor der bag agitationen spores en skræk fra politikkerside om at blive stillet ansigt til ansigt med vælgerne. 2) Den agitation, der fra illegal side blev ført om at stemme blankt, men hvor enigheden var så som så, idet kommunisterne opfordrede til at stemme blankt, mens Christmas Møller fra London opfordrede til at stemme på »et af de seks anstændige partier« - altså også på Dansk Samling.

Valgdeltagelsen blev den højeste nogensinde med en stemmeprocent på 89,5 % af de stemmeberettigede vælgere. Den danske vælgerbefolkning havde

den 23. marts 1943 i stor udstrækning fulgt parolerne forud for valget og havde stemt for folkestyret.

	1939			1943		
	Stemmer	%	Mandater	Stemmer	%	Mandater
Socialdemokratiet	729619	42.7	64	894632	43.8	66
Radikale Venstre d.	161834	9.5	14	175179	8.6	13
Det konservative Folkeparti	301625	17.6	26	421523	20.7	31
Venstre	309355	18.1	30	376850	18.3	28
Retsforbundet	33785	1.9	3	31323	1.5	2
Bondepartiet	50829	3.0	4	24572	1.2	2
DNSAP	31032	1.8	3	43309	2.1	3
Dansk Samling	8553	0.5	0	43367	2.1	3
DKP	40893	2.4	3	-	-	-
Slesvigsk Parti	15016	0.9	1	-	-	-
Blanke og ugyldige stemmer	9667	0.6	-	29800	1.5	-

1/jfr. omregnet beregningsgrundlag bilag 1.

Ved valget blev der afgivet 29800 blanke stemmer, lidt over 20.000 mere end ved valget i 1939. På trods af denne forøgelse af de blanke stemmer, der alene kan tilskrives agitationen i den illegale presse, kan resultatet af denne agitation ikke karakteriseres som andet end en fiasko. Årsagen hertil skal findes dels i den splittede holdning hos de illegale kræfter dels i den enorme nationale begejstringsbølge, der gik over landet i dagene op til valget. Af de samarbejdende partier fik Det konservative Folkeparti en gevinst på fem mandater og må karakteriseres som valgets absolutte sejrherre. Socialdemokratiets gevinst i stemmer beløb sig til lidt over 165.000 på landsbasis - i procent 1.1 jfr. det omregnede beregningsgrundlag - men ved en analyse af de enkelte kredsresultater er der visse træk, der måtte formørke en socialdemokratisk leders sind.

Som det fremgår af bilagene 1-2, havde Socialdemokratiet i de 15 københavnske kredse på trods af en fremgang i stemmer på 34.576 en tilbagegang i den procentvise andel af stemmerne fra 62.9 % til 57.9 %. Det var en tilbagegang i alle kredse uden undtagelse, spændende fra en nedgang på 0.2 % i 3. kreds (Rådhuskredsen) til 5.5 % i 10. kreds (Østerbrokredsen). Selv i Hedtoft-Hansens kreds, 15. kreds (Bispebjerg), var der en nedgang på 4.7 %. Socialdemokratiet havde ikke været i stand til at opsuge deres del af den vældige fremgang i fremmødet den 23. marts, og partiet kom derfor i høj grad til at lægge ryg til den fremgang, som de konservative og Dansk Samling havde i hovedstaden.

Som Mogens N. Pedersen har påpeget i sin artikel i *Historie*, 1967, ligger der bag de forholdsvis små nettoforskydninger ved danske valg meget store bruttoforskydninger partierne imellem. For nogle valgs vedkommende drejer det sig om vandringer på op til 30 % af vælgermassen fra valg til valg⁴. Metoden til registrering af disse vandringer er interview-metoden i repræsentative valgkredse. Disse resultater sammenholdt med ændringer i befolknings- og erhvervsstrukturen giver holdbare målinger af vælgervandringer. Men m.h.t. folke-

Til de københavnske Arbejdere! Til alle frisindede Borgere i København!

Endelig efter 6 Aars Forløb har Vælgerne atter Lejlighed til for en Gangs Skyld at sige sin Mening angående den Kommunalpolitik, der har været ført i København i den forløbne Tid.

Medens den Indflydelse, den menige Mand har paa Kommunalbestyrelsens Arbejde i Perioderne mellem Valgene, er omtrent lig Null, er der nu Lejlighed til at gøre op, hvorvidt man er tilfreds med Forvaltningen eller ej, og dersom man ikke er det, da at sætte andre Repræsentanter ind, der i højere Grad især sig forbindes med Vælgerne, end de, der allerede sidder der.

Hvorledes har da den kommunale Politik været ført i den forløbne Tid; — har der været Grund til Tilfredshed eller det modsatte?

Det er herpaa, Vælgerne skal svare Onsdag den 5. Maj ved Afgivelse af deres Stemmer til Kommunalbestyrelsen.

Vi er en Kreds af Borgere, der i høj Grad er af den Opfattelse, at der kunde være gjort langt mere, end Tilfældet har været, for at gennemføre tualeltvise Kaar for Borgerne i Almindelighed og Arbejderne i Særlighed.

Det er her Spørgsmaalet om Administrationen af Landets Love.

Det var K. K. Steincke, der i sit Interview antyder, at Lovgivningen ikke kunde tage noget Ansvar for, hvorledes Lovene blev administreret, og her skal fastslaaes, at hvad angaar hans Lovkompleks, Socialretningen, har Administrationen af disse ladet meget tilbage at ønske her i Kommunen.

Det er saaledes en Kaudsgæring, at Kommunens Regnskab i Krigsaarene har vist et mindre Forbrug til sociale Formaal, end budgetteret, samtidig med at Dagbladene og Skoledirektøren har kunnet fortælle, at man skulde tilbage til forrige Aarhundrede for at finde tilsvarende Forhold for den indre-bemiddeltes Del af Befolkningens Bøen, samtidig med at man fra Skolelægerens Side har kunnet fortælle om en gennemgribende Underernæring af vore Børn.

Men ikke alene vurderer vi Borgerrepræsentationens Virksomhed ud fra dens Administration af Lovene, ogsaa ud fra dens egen Administration, herunder de forskellige kommunale Virksomheder og Institutioner.

Vi paapeger den nuv. indirekte Beskatning, man horigaans udsetter Borgerne for en Beskatning, der i Folge sin Kasse rammer den fattigste Del af Befolkningen hardest, saaledes kan en svækket Gæst- og Elektrizitetsverken samt Spørvejen, der hvert Aar i Regnskabot udviser Kempeoverskud, der gennemgaaende betales af den Del af Befolkningen, der har daarløst Raad dertil.

Her er Spørgsmaalet om den kommunale Politik overfor Lejerne, hvor man i alt for høj Grad fra Kommunens Side lader de private Ejendomselskaber om at tage sig af Nyopførelserne, og end ikke under sig for at lade sin Forretningsmaal reguleres af private Interesser. I Sædet for at det skulde være Kommunen, der virkede som Regulator for Husejendevæsenet.

Vi stiller Krav om og agter at arbejde for:

at Statspolitikken omlægges i mere progressiv Røretng, saaledes at de, der har Raad dertil, kommer til at betale deres Part.

at Kommunens Hølpolitik omlægges, saaledes at man tager Hensyn til Befolkningen i Almindelighed og ikke til private Særinteresser, og at man opløser tidsvarende Arbejdsboliger til overkommelige Priser for Arbejderne.

at Kommunens overfor sine Arbejdere og Funktionærer gaar i Spidsen som den største Arbejdsgiver med Bæmselse for Dyrtiden.

at Børnsopforelsen gøres obligatorisk og udvides til at omfatte hele Aaret.

at Kommunens Arbejder udføres af Kommunens egne Administrationsgrene i Sædet for at skulle foredrives ved Udvalgning til private Arbejdsgivere, der selv skal bære sig om alt for rigelig Profit.

For at man gennemfører disse Krav opstiller vi følgende Kandidater:

1. Formanden for Limborske Bryggeri, Knud Thomsen.
2. Fabrikarbejderne, Tilidsmande Elm Thomsen.
3. Formand for københavnske Lithografer, Godsarbejder, Marcus Berntsen.
4. Formand for Sædelarbejderne, København, Charles Henriette Larsen.
5. Høsmøder Herriet Larsen.

6. Høsmødermand, Fængselsarbejder Nord Niels.
7. Spørvearbejderne, Vagn Schlichting.
8. Bygningsmøder Axel Sørensen.
9. Høsmøder Christine Christensen.
10. Arbejdsmand, Høsmødermand Anders F. Andersen.
11. Høsmødermand Th. Sejer.

Undertegnede Tilidsmand for københavnske Arbejdere anbefaler de københavnske Vælgerne at give deres Stemme til

„Frisindet Arbejderliste“, Liste F.

Chr. Dalgaard,
Lithografisk Trykkeri
Poul Nielsen,
Maleres forlags Klub, D.S.B.
C. Malmberg,
Jernbæreb. Af. M.
M. Bundgaard,
Tilidsmand, Metald. »Danz.
Martin Jacobsen,
Tilidsmand, Bleg & Grendahl.

S. Kollind,
Tilidsmand, Løger & Pak, F.D.B.
Gunner Poulsen,
Remisearbejderne, København.
Villy Schneider,
DS&MF, Af. 15.
Ejls Nielsen,
DS&MF, Af. 7.

Th. Christensen,
Formand for Kabelarbejderne.

A. Jakobsgaard,
Formand for Af. Lithografer.
Niels Ryeen,
Tilidsmand, B&W, Refshaleen.
Elsa Rasmussen,
Tilidskvinde, Bogbinderne.
Henry Christoffersen,
DS&MF, Af. 15.
Niels Nielsen,
Tilidsmand, B&W, Refshaleen.

Typograf Egid Clausen,
Tilidsmand, S. L. Møllers Bogtrykkeri.

Herman Jørgensen,
Tilidsmand, M. J. Grønbech & Sønner.

tingsvalget den 23. marts opstår det store problem, at det er umuligt at foretage denne form for research med tilbagevirkende kraft, og det er derfor nødvendigt at inddrage andre aspekter i vurderingen, hvor hele det atypiske ved besættelsessituationen må spille ind.

Et andet problem, der i denne forbindelse bør tages op, er, om de forholdsvis små procentvise udsving i de enkelte valgkredse egentlig kan sige noget, når Socialdemokratiet på landsbasis gik frem. Ser man regionalt på de socialdemokratiske valgresultater ved folketingsvalget, er det meget karakteristisk, at det var generelle tilbagegange i det københavnske område. Som det vil blive vist, var der i mange provinsbyer lignende socialdemokratiske tilbagegange. Med den høje stemmeprocent, der ifølge Jan Stehouwer skulle være en fordel for socialistiske partier⁵, må det have været med en smule ængstelse for socialdemokratiske ledere at se valgresultaterne fra traditionelle socialdemokratiske kredse.

Ved valget i de københavnske kredse skal man ligeledes bemærke andelen af de ugyldige stemmer på 3,4 %, hvilket var tydeligt over landsgennemsnittet. I større udstrækning end i den øvrige del af landet havde propagandaen fra illegale kredse her slået igennem.

Det var ikke kun i det storkøbenhavnske område, at valget for Socialdemokratiet blev en skuffelse. Det gjaldt også i en række provinsbyer, hvor partiet enten havde direkte tilbagegang i andelen af afgivne stemmer, eller hvor den procentvise fremgang ikke kunne nå op på den gennemsnitlige fremgang for Socialdemokratiet på landsbasis⁶. Bortset fra dette omsving, der hermed kan spores blandt socialdemokratiske vælgere, viser det sig, at i alle de byer - bortset fra Korsør og Odense - hvor Socialdemokratiet havde en procentvis tilbagegang, havde de konservative en større fremgang end den konservative procentvise fremgang på landsbasis⁷. I disse byer har den tiltagende utilfredshed blandt traditionelt indstillede socialdemokrater forårsaget en tilsvarende forskydning til fordel for de konservative, hvilket må skyldes den agitation mod regeringen, som de konservative førte.

Den faldende socialdemokratiske andel af vælgermassen i visse egne sat i relation til en tilsvarende konservativ fremgang kan skyldes den ændring i befolknings- og erhvervsstrukturen, der har været ved efter besættelsen, men det er yderst vanskeligt at vurdere for 1943's vedkommende. Her spiller de tids-typiske faktorer ind, og Socialdemokratiet har frem for de andre partier måttet betale for utilfredsheden med besættelsessituationens stadig dårligere økonomiske og sociale kår.

Denne utilfredshed blev 1½ måned senere ved kommunevalget kanaliseret over i andre og for Socialdemokratiet og forhandlingspolitikken langt farligere baner, da der blev opstillet en lang række arbejderlister netop i de byer, hvor resultatet ved folketingsvalget havde været mindre tilfredsstillende for Socialdemokratiet.

Kommunevalget den 5. maj 1943 - særlisterne

Det samlede resultat af kommunevalget blev, som følger, med de tilsvarende tal for kommunevalget i 1937 i parentes. Alle resultater er uden tallene for Sønderjylland:

	Stemmer	Mandater
Socialdemokratiet:		
Kbh./Fr.bg./provinsbyer	368.557 (364.190)	555 (592)
Landkommuner	208.891 (203.362)	2158 (2155)
Hele landet	577.448 (567.552)	2713 (2747)
Radikale Venstre:		
Kbh./Fr.bg./provinsbyer	56.618 (49.005)	66 (63)
Landkommuner	68.170 (72.650)	875 (941)
Hele landet	124.788 (121.655)	941 (1004)
Konserv. Folkepar.:		
Kbh./Fr.bg./provinsbyer	212.933 (164.144)	284 (230)
Landkommuner	72.223 (70.650)	440 (405)
Hele landet	285.156 (234.794)	724 (635)
Venstre:		
Kbh./Fr.bg./provinsbyer	31.384 (24.663)	101 (90)
Landkommuner	132.227 (126.830)	2116 (2066)
Hele landet	163.611 (151.493)	2217 (2156)
Andre lister¹:		
Kbh./Fr.bg./provinsbyer	51.076 (41.707)	103 (130)
Landkommuner	274.479 (266.049)	3719 (3605)
Hele landet	325.555 (307.756)	3822 (3735)
Uden afstemning		152 (284)

¹ Fælleslister, borgerlister, landbrugs- og husmandslister, erhvervs- og arbejderlister.

Et problem for den direkte sammenligning mellem resultaterne for 1937 og 1943 er den store andel stemmer, der ved begge valg er afgivet på »andre lister«. For 1943-valgets vedkommende drejer det sig om 22,1 % og for 1937-valgets vedkommende 22,9 %. Bag disse lister gemmer der sig lister af borgerlig observans, og tallene for Konservativt Folkeparti og Venstre vil derfor ikke være direkte sammenlignelige m.h.t. de to valg. De konservative må dog karakteriseres som sejrherre i byerne, samtidig med at de også havde en vis fremgang på landet. For Venstres vedkommende gjorde den modsatte tendens sig gældende, mens henholdsvis Socialdemokratiet og de radikale måtte lægge ryg til de konservatives og Venstres valgsejre.

Socialdemokratiet mistede ved valget i byerne 37 byrådspladser, mens partiet havde en meget beskedne fremgang på landet. I 15 provinsbyer mistede partiet flertallet, af hvilke det i de 8 endvidere tabte borgmesterposten⁸.

Udover de allerede nævnte byer var der, som det fremgår af bilagene 3-4, en tilbagegang for Socialdemokratiet i en lang række provinsbyer samt i det stor-

københavnske område. Ved en sammenligning med folketingsvalget den 23. marts viser det sig, at partiet i disse byer havde haft et dårligere valg end ved det foregående folketingsvalg i 1939. I andre byer som Nakskov, Nyborg og forstaden Nørretranders, hvor der også var opstillet særlister imod Socialdemokratiet, havde folketingsvalget heller ikke været tilfredsstillende, idet fremgangen ikke havde været så stor som landsgennemsnittet.

Til behandling af problematikken omkring arbejderlisterne foreligger der et omfattende materiale. Socialdemokratiet udsendte nemlig den 10. maj 1943 spørgeskemaer til 175 partiforeninger i købstæder, en del kommuner med stationsbyer, forstadsbebyggelser og anden købstadslignende bebyggelser. Partiet modtog i løbet af den næste måned 166 besvarelser. De manglende 9 omfattede kun mindre købstæder.

Ifølge partiets forretningsudvalgsprotokol havde man allerede den 5.4.43 været klar over, at i Nyborg og Nørresundby havde visse fagforeninger til hensigt at opstille særlister til kommunevalget⁹. Dette sammenholdt med, at spørgeskemaerne allerede blev udsendt den 10.5, indicerer, at man fra partiledelsens side frygtede, at valget ville blive utilfredsstillende, og at man ville have årsagerne at vide så hurtigt som muligt.

Ved en gennemgang af skemaets spørgsmål og det cirkulære, der fulgte med, kan der ikke herske tvivl om, at det var særlisterne, partiet var interesseret i. Især i cirkulæret træder dette forhold klart frem, idet partiorganisationerne blev opfordret til sammen med det besvarede skema at sende en supplerende redegørelse. I denne skulle der især lægges vægt på, om særlisterne var opstillet før eller efter det socialdemokratiske opstillingsmøde, om der stod organisationer bag, og om de lokale partiorganisationer ville anbefale, at der blev indledt samarbejde med disse lister. Til slut blev partiorganisationerne indtrængende bedt om at indsende besvarelserne »meget hurtigt, helst i løbet af en uge«. Det hastede for partiledelsen at få analyseret situationen ude i landet efter kommunevalget.

Efter en gennemgang af listerne kan der ikke gives noget generelt billede af særlisternes opståen. For landkommunernes vedkommende er der forskellige grunde¹⁰. Dog var der i 10 landkommuner opstillet lister af DAF¹¹. Her ses der bort fra Hasseriis, Nørretranders, Vejgård og Sundby-Hvorup, der som nabokommuner til henholdsvis Ålborg og Nørresundby, vil blive behandlet sammen med disse.

For byernes vedkommende ligger sagen imidlertid helt anderledes. Her er der især 2 faktorer, der træder tydeligt frem: 1) I en lang række byer var det afdelinger af Dansk Arbejdsmandsforbund (DAF), der stod bag opstillingen af særlisterne. 2) I de fleste byer, hvor særlisterne fik indflydelse på valgresultatet, kan der allerede ved folketingsvalget den 23. marts ses enten en stagnerende eller en faldende tendens for Socialdemokratiet.

Særlisterne

I Ålborg, Nørresundby, Nyborg, Nykøbing Fl., Silkeborg, Svaneke samt i landkommunerne Farum, Hover, Lindballe, Pjedsted, Hvejsel, Vonsild, Elling,

Flade-Gærum, Ellidshøj, Øster Hornum og Borgbjerg var det DAF-afdelinger eller betydelige dele af afdelingen, der stod bag opstillingen af særlisterne. At det var medlemmer af DAF, der i de fleste tilfælde gik i spidsen ved opstillingen af særlister, kan ikke undre. DAF's medlemmer var de lavestlønnede blandt arbejderne, og derfor havde de mærket de dårligere økonomiske og sociale forhold mest. For Ålborg, Nørresundby og Silkeborgs vedkommende er der et stort personsammenfald mellem Den nordjyske Arbejdsmandskonference 8.-9. nov. 1942 og opstillingen af arbejderlisterne¹². Primusmotor bag »Arbejderlisten« i Silkeborg, Åge Thomsen, afleverede et skarpt indlæg på konferencen, og for Ålborg-området vedkommende var det folk som Carlo Andersen DKP'er, Elias Pedersen, Marius Jørgensen DKP'er, Rasmus Johansen DKP'er og Emil Nissen, der var aktive både under arbejdsmandskonferencen og ved kommunevalget. Sidstnævnte var endvidere næstformand og sekretær i arbejdsmændenes afd. A i Ålborg, der af flere kilder nævnes som arnestedet for kommunistisk virksomhed i området. Afdelingen havde indtil efteråret 1941 kommunistisk formand, der blev tvunget bort af DsF-cirkulæret af 18.9.41¹³.

I »Land og Folk« nr. 27, afsluttet den 27. marts 1943, behandles et eventuelt kommende kommunevalg. Selve artiklen er i realiteten en generel DKP-parole om at deltage i valget, idet der gøres opmærksom på, at opstillingsmulighederne var lempeligere end ved folketingsvalg, og chancerne for mandatgevinst store p.g.a. den normalt lave valgdeltagelse. Til fagforeningsfolk kom bladet med den opfordring, at »hvis fagforeningsledelsen ser sig nødsaget til at foretage selvstændig opstilling ... må man selvsagt stemme på disse lister«. Det kan selvfølgelig være vanskeligt at bestemme, hvorvidt DKP stod direkte bag opstillingen af de mange særlister, men med den »security« som forholdene krævede dels for DKP, dels for de personer, der støttede listerne, kan der ikke være tvivl om, at artiklen i »Land og Folk« skulle opfattes som en direkte DKP-parole om at opstille til valget.

Socialdemokratiske kommentarer til kommunevalget

De socialdemokratiske kommentarer i dagspressen kunne ikke være andet end udtryk for skuffelse. En væsentlig årsag til det dårlige socialdemokratiske valgresultat fandt »Socialdemokraten« den 6.5. i sin leder i, at »Socialdemokratiet har forvaltet samfundsopgaverne i disse vanskelige år«, og derfor nu høstede resultatet af de stadig dårligere økonomiske kår og de upopulære foranstaltninger, der måtte komme for at afhjælpe disse. »Socialdemokratens« kommentarer til særlisterne - splittelseslisterne efter socialdemokratisk terminologi - var lidt selvmodsigende. Det blev slået fast, »at det overvældende flertal stod fast om folkestyrets principper, så ingen antidemokratisk splittelsesliste fik stemmetal, der gik ud over minimale brøkdele af det samlede stemmetal«, med på den anden side »... havde demagogiske splittesspekulanter faldet Socialdemokratiet i ryggen ...«, hvilket havde været skyld i »en række mandattab i provinsen«.

Forsøg i Frederikshavn, Nordby og Niby

I *Frederikshavn* havde der på arbejdsmændenes generalforsamling været røster fremme om at opstille en liste i opposition til Socialdemokratiet. Ifølge besvarelsen fra Frederikshavn blev dette forhindret ved, at DsFs næstformand Einar Nielsen havde været i byen for at tale arbejdsmændene til rette. Men opstillingen af en »A-separatliste« i Elling kommune, der ikke var i listeforbund med den stedlige socialdemokratiske, vidner om, at ikke alle faldt til føje. Resultatet blev bl.a. 6 eksklusioner fra partiet den 16.6.43, hvoraf de fire var arbejdsmænd. En »Husmands- og arbejderliste« i Flade-Gærum også lige udenfor Frederikshavn vidner ligeledes om, at næstformandens besøg ikke havde haft den tilsigtede virkning alle steder.

I *Nordby* på Fanø havde arbejdsmændene været utilfredse med kandidatlistens udseende på opstillingsmødet og havde truet med at opstille en liste selv, men på mødet »købte« man dem ved at placere arbejdsmænd som nr. 2 og 5 på den socialdemokratiske liste. Det viste sig at være tilstrækkeligt til at afholde dem fra at opstille selv.

I *Nibe* var der anmeldt en »Arbejderliste« med 2 socialdemokratiske byrådsmedlemmer som spidskandidater. Årsagen til opstillingen var socialdemokratiske kandidatliste, der først på 6. pladsen havde en »rigtig« arbejder. Listen blev dog trukket tilbage før valget, efter at »der var hentet hjælp udefra«, som Ålborg Amtstidende skrev den 3. maj. Denne hjælp har efter al sandsynlighed været Einar Nielsen, der var 1.maj-taler i Ålborg og havde erfaring fra bl.a. Frederikshavn i at klare den slags problemer. Nr. 1 på listen, lods Niels Mortensen, blev opstillet som nr. 10 på den socialdemokratiske liste, men på grund af et meget stort antal personlige stemmer vandt han det sidste socialdemokratiske sæde i byrådet. Ved valget skete der ingen ændring i mandatfordelingen - 6 til Socialdemokratiet og 5 til den borgerlige fællesliste.

Fåborg, Korsør, Hobro, Struer, Birkerød, Farum

I nogle tilfælde ser det ud til, at de lokale partiformænd i deres besvarelser blot har hæftet betegnelsen »kommunistisk indstillet« på tidligere socialdemokrater, fordi hele tendensen i spørgeskemaet og cirkulæret har peget i den retning. Dette gælder for *Fåborg* og *Korsør*, hvor Socialdemokratiet led betragtelige nederlag med nedgang på henholdsvis 4,2 % og 11,1 %. I *Fåborg* fik et tidligere socialdemokratisk partimedlem, der havde meldt sig ud kort efter den 9. april, skudt i skoene, at han var blevet støttet af tidligere kommunister, skønt han opstillede som medlem af Konservativt Folkeparti. Mandatfordelingen efter valget i *Fåborg* byråd var uændret med genvalg af den konservative borgmester. I *Korsør* var der opstillet en »Borgerliste«, der ifølge indberetningen ikke angives at have kommunistisk indflydelse, men alligevel hed det, »at det er en almindelig opfattelse, at kommunisterne har stemt mod vort parti ved at stemme på denne liste«. Selvom Alfred Jensen¹⁴ nævner *Korsør* som een af de byer, hvor der var opstillet kommunistiske dæklister, er der intet, der tyder på, at

dette var tilfældet. Den lokale presse var enige om, at det var en fordækt Venstre-liste, hvad stillingsbetegnelserne på kandidaterne også tyder på¹⁵. Endvidere var 4 af kandidaterne organiserede venstrefolk. »Borgerlisten« opnåede 332 stemmer og fik 1 mand valgt ind i byrådet. Denne ene plus den ene radikale stemme sikrede genvalg af den socialdemokratiske borgmester, idet de undlod at stemme på den konservative kandidat. Socialdemokratiet gik tilbage fra 9 til 6, mens de konservative havde en fremgang på 1 mandat til 5.

I *Hobro* opstillede den tidligere socialdemokratiske borgmester, Henry Jensen, der havde meldt sig ud af partiet i 1942 af årsager, som det ikke har været muligt at klarlægge, sin egen liste. De 2 øvrige kandidater på listen var socialdemokrater, der sammen med 4 stillere blev ekskluderet den 16.6.1943. Ved valget mistede Socialdemokratiet flertallet med en tilbagegang fra 7 til 6 mandater. Henry Jensens liste fik valgt sine 3 mand ind, men havde stemmer nok til en fjerde, hvilket kom Socialdemokratiet til gode. Henry Jensen blev valgt til borgmester med de borgerlige stemmer mod de socialdemokratiske.

I Indberetningen fra *Struer* angives årsagen til opstillingen af særlisten at være utilfredsheden med partilistens udseende. Dette har sikkert ikke været den eneste årsag til, at togfører Damskov opstillede en særliste med en kreds af jernbanemænd bag sig. Damskov var »persona non grata« indenfor partiet. Ved valget i 1937 var han placeret langt nede på listen, men med et smukt personligt stemmetal blev han valgt ind i byrådet, som han dog kort efter forlod efter uoverensstemmelse med de øvrige medlemmer af socialudvalget. Han forblev dog medlem af partiet indtil sin eksklusion den 16.6.1943. Ved valget fik særlisten 168 stemmer, men ikke nok til et mandat. Socialdemokratiet holdt stillingen med 6 mandater, mens Venstre genvandt borgmesterposten i samarbejde med de to konservative, Indre Missions ene og deres egne fire mandater i byrådet.

I *Birkerød* opstillede »Socialdemokratisk Kommunaliste« med murermester Eckert som spidskandidat. Han og flere stillere og kandidater var allerede i 1941 blevet ekskluderet af partiet, og Eckert angives at have støttet Dansk Samlings godkendelse til folketingsvalget. Ved valget beholdt Socialdemokratiet formandsposten i sognerådet, mens særlisten fik 57 stemmer, men ingen valgt. Listens tilsynkomst ved valget fik et lidt pudsigt efterspil, idet den socialdemokratiske radioklub i Birkerød foretog 8 eksklusioner i slutningen af maj på grund af disses samarbejde med særlisten.

I *Farum* blev den lokale DAF-formand ikke opstillet på den socialdemokratiske liste, hvorfor han opstillede sin egen liste, »Arbejderlisten«. Listen fik 50 stemmer, men ingen valgt. Kommunen havde et solidt borgerligt flertal, men med »Arbejderlistens« stemmer havde Socialdemokratiet ikke mistet 1 mandat.

Fredericia

I Fredericia havde den lille fagforening, Metalsliverne, opstillet deres formand Otto Steffensen som eneste kandidat på en særliste. Baggrunden for opstillingen opgives at være, at fagforeningen ønskede deres formand valgt ind i byrådet,

men da han ikke var medlem af Socialdemokratiet, var der ingen anden udvej end selv at opstille.

Aage Trommer skriver, at Holger Viveke ved sin ankomst til byen i 1941 havde dekretet, at Fredericia skulle være en »død« by¹⁶. Har det stadig været gældende i 1943, er det ikke sandsynligt, at listen fik aktiv støtte til opstillingen fra DKP. Otto Steffensens politiske tilhørsforhold er for så vidt ukendt. At hans virksomhed i Fredericia Social-Demokrat blev kaldt »out-sider-virksomhed« og »politisk underverden«, skal ikke ses i andet lys end, at det var en liste, der for socialdemokraterne absolut var en splittelsesliste. At Otto Steffensen har stået til venstre for Socialdemokratiet, kan der ikke være tvivl om. Han har gjort sig bemærket i fællesorganisationen som yderliggående, skrev den lokale partiformand. At utilfredse socialdemokrater aktivt støttede ham, vidner de 8 eksklusioner, hvoraf de 4 var metalslibere, som partiets forretningsudvalg foretog den 16.6.43.

Valgresultatet for særlisten var beskedent. Listen fik 1.9 % af stemmerne, 191 stemmer ialt. Socialdemokratiet beholdt de 12 byrådspladser fra forrige valg trods en tilbagegang på 6.8 %. Den eneste ændring ved valget var, at de konservative gik 1 mandat frem til 5 på bekostning af Venstre, der nu kun havde 2 mand i byrådet. Årsagen til særlistens fiasko kan næsten kun være, at den var for meget præget af een person og af en lille fagforening. Trommers årsag til listens fiasko - at spidskandidaten sprang fra i sidste øjeblik - kan ikke være rigtig, idet der kun var opstillet een person på listen, og denne person var Otto Steffensen¹⁷.

Kalundborg

Særlisten »Uafhængig Liste« var, som den lokale partiboss i byen karakteriserede den i sin indberetning til partihovedkvarteret, domineret af retsstatsfolk og kommunister. På et medlemsmøde dagen efter offentliggørelsen af listens sammensætning besluttede Retsforbundets lokalkreds at opfordre sine medlemmer til at støtte listen. I sin iver for at lægge særlisten for had i arbejderkredse og fremhæve det dubiøse i særlistens program lagde Holbæk Amts Social-Demokrat bestemt ikke fingre imellem. Da en af kandidaterne i et læserbrev havde bedt avisen om at udpege kommunister på listen, svarede avisen, at det kunne man desværre ikke i den »situation, vort land befinder sig i«. Men man henviste ham »... til andre kilder, hvis han ikke var klar over, hvilket »program«, han støttede«. Disse kilder er ganske givet den illegale presse. Holbæk Amts Social-Demokrats holdning svarede ganske nøje til den kompromisløse holdning, som den socialdemokratiske lokalpresse havde overfor særisterne.

Den konservative Kalundborg Avis, der karakteriserede »Uafhængig Liste« som en »splittelsesliste i renkultur, som ingen af de eksisterende partier ønskede at samarbejde med«, beskæftigede sig ikke meget med selve listen, men var mere interesseret i, hvordan een af kandidaterne, en socialdemokrat, straks ved listens fremkomst var blevet ekskluderet fra arbejdersangkoret »Apollo«. På den måde søgte Kalundborg Avis at sætte Socialdemokratiet i miskredit ved at

påpege de diktatoriske metoder, som partiet benyttede sig af.

Ved valget gik Socialdemokratiet tilbage fra 59.8 % til 47.2 %, men mistede kun et mandat, således at det stadig havde flertallet med 6 pladser. Venstre og konservative i listeforbund gik eet mandat frem til 4, mens »Uafhængig Liste« opnåede 12.9 % af stemmerne og 1 mand i byrådet. For Socialdemokratiet var valget ikke nogen succes, og skuffelsen var heller ikke til at skjule i den socialdemokratiske lokalpresse.

Århus

I Århus opstillede særlisten »Uafhængig Arbejderliste« med tømrer Perregård som spidskandidat¹⁸. Det illegale kommunistiske blad »Århus Ekko« førte en noget forvirret agitation op til valget. Bladet agiterede for at stemme personligt dels på den socialdemokratiske spidskandidat Unmark Larsen, dels på Perregård og en »ægte« arbejder Carlo Andersen, der var bestyrelsesmedlem i arbejdsmændenes fagforening. Carlo Andersen havde nær kontakt til den illegale kommunistiske byledelse i byen, som han trådte ind i efter den 29. august 1943¹⁹. På trods af propagandaen for den personlige stemmeafgivning udstødte »Århus Ekko« et hjertesuk over, at fagforeningerne ikke som andre steder havde opstillet deres egen liste. Det nationale og anti-tyske aspekt ved opfordringen til at stemme på Unmark Larsen er markant. Men den egentlige forklaring på det illegale blads valgagitation ligger nok snarere i det faktum, at man ved valget af Perregård ikke havde fundet den helt rigtige kandidat. Formelt var han den ideelle spidskandidat. Han var en kendt mand i Århus, og han havde en position i Tømrerforbundet, hvor han aspirerede til forbundsformandsposten²⁰, men ifølge David Hejgård - DKP's mand i Midtjylland 1941-44 - viste det sig, at han ikke var et godt papir blandt arbejderne i byen. David Højgård og Johs. Poulsen angiver selv endnu en årsag til, at det endnu ikke var lykkedes at få hold i de århusianske arbejdere. Århus var på mange måder en lukket by - i modsætning til Ålborg - og det var under store vanskeligheder, at den kommunistiske byledelse arbejdede med at få skabt kontakter. Dette var sikkert den væsentligste årsag, til, at »Uafhængig Arbejderliste« ikke fik den succes, som initiativtagerne havde håbet på.

Socialdemokratiet gik tilbage fra 57.5 % til 48.5 % og tabte et mandat til de konservative, der også vandt det, som kommunisterne havde vundet i 1937. Derved havde de konservative 10 mand i byrådet mod socialdemokraternes 11. I stemmetal gik Socialdemokratiet tilbage fra 20448 i 1937 til 20278 i 1943. Særlisten opnåede 1737 stemmer - 4.2 %. Den fik ingen valgt, men manglede kun 60 stemmer i at vinde et mandat.

Esbjerg

Som Aage Trommer har klarlagt, stod det illegale DKP stærkt i Esbjerg i vinteren og foråret 1943 med indflydelse i flere fagforeninger²¹, og »Uafhængig Arbejder- og Tjenestemandslister« kunne da også notere sig for en smuk succes ved valget. Listen fik 3 mand valgt ind i byrådet med 1563 stemmer og 12.3 % af de afgivne stemmer. Socialdemokratiet beholdt med nød og næppe flertallet. I for-

hold til 1937 gik partiet tilbage fra 56.1 % til 49.9 % og mistede 2 mand i byrådet. Baggrunden for særlistens succes var foruden den indflydelse, DKP havde flere steder, også de store arbejder for tysk regning, der foregik udenfor byen. I sin redegørelse pointerede den lokale partiformand »de svære rystelser, den store afdeling af DAF havde været ude for med bl.a. valg af ny formand i stedet for et socialdemokratisk byrådsmedlem«. Det socialdemokratiske »Vestjyden« kæmpede i sin agitation før valget forgæves mod »marødørerne«, hvad avisen også i sin kommentar efter valget erkendte ved at skrive, at »nok mislykkedes den sammenrottede reaktions stormløb ... men der var ikke noget at prale af«²².

Som sagt beholdt Socialdemokratiet med nød og næppe flertallet i byrådet og fik genvalgt borgmesteren. Mandatfordelingen efter valget var følgende med tallene for 1937-valget i parentes: Socialdemokratiet 13 (15), Radikale Venstre 1 (0), Kons. Folkeparti 4 (5), Venstre 4 (4), DKP (1), og særlisten 3.

Helsingør

I Helsingør fik »Uafhængigt Arbejderliste« 1542 stemmer eller 17.8 % af stemmerne og 3 mand valgt ind i byrådet. Socialdemokraterne med den legendariske »Kong Peder«, Peder Christensen, byrådsmedlem siden 1903 og borgmester siden 1919, tabte 765 stemmer, gik tilbage fra 58.2 % til 40.7 %.

Listen angives at være opstillet af formernes fagforening, der sammen med malernes fagforening i Helsingør »havde en anden politisk opfattelse end vort parti«, som det hed i redegørelsen fra Helsingør²³. Folketingsmand Sigurd Schytz-så i sin 1. maj-tale ikke noget mærkeligt i, at »der optrådte et såkaldt »uafhængigt« arbejderparti, for der er nemlig ikke andet nyt end navnet - personerne kender vi med det samme ...«. Det var de gode, gamle splittelseskrafter mod Socialdemokratiet, der var på spil²⁴.

Udover de nævnte fagforeninger havde lejerforeningen støttet listen. Lejerforeningen havde i det år, den havde eksisteret, været meget kritisk overfor Socialdemokratiet og bl.a. ført retssag mod Det sociale Boligselskab.

En medvirkende årsag til at skabe stemning for arbejderlisten var, at DKP's tidligere sekretær i byen var blevet løsladt fra Horserødlejren, og i den anledning havde smedene, ganske vist mod deres bestyrelse, bevilliget ham 200 kr. til et rekreationsophold efter lejropholdet.

De to fagforeningsformænd samt kassereren i formernes fagforening, der var tidligere medlem af DKP, blev valgt ind i byrådet. I Helsingør kan der heller ikke være tvivl om, hvem der stod bag »Uafhængig Arbejderliste«. Mandatfordelingen efter valget var følgende med 1937-tallene i parentes: Socialdemokratiet 8 (11), de radikale 3 (4), de konservative 4, Venstre 1 (ved valget i 1937 var de konservative og Venstre sammen i en borgerlig fællesliste, der fik 4 mandater), »Uafhængig Arbejderliste« 3.

Odense

»Odense Huslejerforening« opstillede »Lejerlisten«. Listen fik 1323 stemmer, 3.4 % af stemmerne, men ingen mandater. »Lejerlisten« var dog en medvirkende årsag til, at Socialdemokratiet tabte et mandat til de radikale. Socialdemo-

kraterne gik tilbage fra 53.5 % til 50.4 %. I forhold til folketingsvalget havde partiet en fremgang på 0.5 %, hvilket går fuldstændigt imod den generelle tendens for provinsbyerne - også når den senere udvikling i august 1943 tages i betragtning.

I sin kampagne op til valget beskæftigede Socialdemokratiet sig ikke meget med »Lejerlisten«. Kampagnen var først og fremmest rettet mod de konservative, der, hvis Socialdemokratiets vigende tendens fortsatte, havde store muligheder for at generobre flertallet i byrådet.

Formanden for og medstifteren af »Odense Huslejerforening« Kaj Petersen havde været medlem af DKP siden 1929. På listen var endvidere lærer C. C. Rasmussen, der omgående til skræk og advarsel blev ekskluderet af Socialdemokratiet, hvilket kunne læses i Fyns Social-Demokrat dagen efter offentliggørelsen af kandidatlisterne. Initiativet til opstillingen af »Lejerlisten« var udgået fra Kaj Petersen på et bestyrelsesmøde. Ifølge ham havde der været snæver kontakt til den illegale byledelse, et forhold, der bekræftes af Petra Petersen²⁵. En gammel DKP'er som Kaj Petersen undlod ikke at kontakte byledelsen.

Selve resultatet for »Lejerlisten« var ikke nogen succes. Petra Petersen kunne ikke give nogen forklaring på de relativt få stemmer, som listen fik, og Kaj Hansen, der var leder af den kommunistiske sabotagegruppe indtil foråret 1943, »Walther-gruppen«, mente, at man fra partiets side mere havde koncentreret sig om den aktive linie²⁶. Han havde måske nok, men det hele lugter fælt af bortforklaringer.

Den eneste mandatforskydning var som tidligere nævnt, at Socialdemokratiet mistede et mandat til de radikale. Stillingen var herefter i Odense byråd: Socialdemokratiet 13, de radikale 1 og de konservative 11 mandater. Den socialdemokratiske borgmester Werner blev genvalgt.

Nyborg

I Nyborg opstillede arbejds mændene »Dansk Arbejdsmandsforbund, Nyborg« trods kraftige protester fra afdelingens socialdemokratiske formand. Listen fik 637 stemmer og 2 mand valgt ind i byrådet, svarende til 13.7 % af de afgivne stemmer. I besvarelsen blev det understreget, at propagandaen for listen blev udført af »medlemmer af det tidligere kommunistiske parti«, og i sin 1. maj-tale sagde folketingsmand M. Larsen ifølge Nyborg Social-Demokrat, »at disse sær-lister er en følge af den særlige kommunistlov. Nu optræder folk under alle betegnelser«²⁷. Med 5 arbejds mænd på den socialdemokratiske liste forsøgte partiet at »købe« arbejds mændenes stemmer, men allerede den 5.4.43 havde man i Socialdemokratiets Forretningsudvalg underretning om, at der i Nyborg ville blive opstillet en særliste fra DAF-afdelingen.

For Socialdemokratiet blev det et meget dårligt valg. Det mistede 736 stemmer, svarende til en nedgang på 20.9 %. Partiet gik tilbage fra 9 mandater til 6 og mistede flertallet i byrådet. Ved borgmestervalget var det kun ved hjælp af arbejderlistens 2 mand, at Socialdemokratiet beholdt borgmesterposten. Den konservative mandatfremgang på 2 bragte dem op på 5 mand i byrådet.

Svanneke

Ved valget i Svanneke opstillede »Demokratisk Særliste«, der var udgået fra DAF-afdelingen i byen. I referatet af det socialdemokratiske opstillingsmøde nævnte Bornholms Social-Demokrat, »at der var rettet henvendelser til arbejdsmændenes fagforening om samarbejde, hvilket intet resultat havde givet ...«. Samme aften som det socialdemokratiske opstillingsmøde havde arbejdsmændene generalforsamling, hvor spørgsmålet om deltagelse i valget var på dagsordenen. Herefter indtræffer det besynderlige, at det socialdemokratiske hoforgan på øen overhovedet ikke nævner særlisten mere - end ikke i en kommentar efter valget, selvom bladet havde rubrikker som »Valget i Rutsker« og »Valgdagen i Rø«, men ikke »Valgdagen i Svanneke« !!!.

I sin beretning angav den lokale partiformand, at det var »urolige elementer indenfor arbejdsmændene, som følte sig forurettet af de socialdemokratiske byrådsmedlemmer«. At DAF-afdelingen holdt ordinær generalforsamling samme aften, som Socialdemokratiet havde opstillingsmøde, viser tydeligt, at det var hele afdelingen, der følte sig »forurettet«.

Ved valget fik særlisten 59 stemmer og 1 mand valgt ind i byrådet. Socialdemokratiet gik tilbage fra 4 til 3, mens de konservative og Venstre, der var i liste-forbund, fik hhv. 3 og 2 mandater - en fremgang på 1 og 2 mandater.

Nykøbing Fl.

I Nykøbing Fl. opstillede »Upolitisk Arbejderliste«. Spidskandidaten Hans Jørgen Thrane, medlem af Socialdemokratiet, men ekskluderet den 16.6.43, var af arbejdsmændene udpeget til at opstille på den socialdemokratiske liste, men da det kom til stykket, underskrev han ikke kandidatlisten. De lokale ledere ser ikke ud til - efter deres egen beretning - at have forsøgt at overtale ham. Grunden hertil har sikkert været, at Thrane ikke var »comme il faut« indenfor partiet, idet han ved flere lejligheder »havde følt sig kommunistisk indstillet«. Med den kommunistiske valgparole in mente, og på trods af at han var medlem af Socialdemokratiet, kan der ikke være tvivl om, at DKP har haft en finger med i spillet ved opstillingen. Thrane var en god forgrundsfigur, når der skulle skabes splid i de socialdemokratiske rækker.

»Upolitisk Arbejderliste« fik 232 stemmer og 3,2 % af stemmerne ved valget, men ingen mandater. Socialdemokratiet gik tilbage fra 60,2 % til 54,8 % og mistede 1 mandat til de konservative. Mandatstillingen i byrådet var nu: Socialdemokratiet 10, de radikale 1, de konservative 5 og Venstre 1. I en kommentar til valget mente Nykøbing Fl. Social-Demokrat ikke, at mange socialdemokrater havde stemt på Thranes liste, for man skulle erindre, at »der var en del vælgere, der ved dette valg var husvilde«²⁸.

Silkeborg

Den lokale partiformand nævner i sin redegørelse, at der i marts 1941, da kommunevalgene i det øvrige land blev udskudt et år, blev afholdt valg på grund af en kommunesammenlægning. Sammenligningen mellem dette valg og kommu-

nevalget i 1943 er interessant. I 1941 opstillede DKP og fik næstformanden for DAF-afdelingen valgt ind i byrådet med ca. 400 stemmer. Ved valget den 5.5. fik »Upolitisk Arbejderliste« valgt arbejdsmand Åge Thomsen med 394 stemmer. Af listens 5 kandidater var de fire arbejds mænd, og de to tillige medlemmer af Socialdemokratiet indtil 4.8.43, da de blev ekskluderet. I det forløbne tidsrum mellem marts 1941 og maj 1943 havde der været megen uro blandt arbejds mændene. Deres formand var ganske vist socialdemokrat og byrådsmedlem, men han var i mindretal i sin egen bestyrelse i afdelingen - »2-3 mod 6-7« - og 300 medlemmer havde indkaldt til ekstraordinær generalforsamling for at vælte ham.

Bag »Upolitisk Arbejderliste« stod ganske givet DKP, og Åge Thomsens rolle på arbejdsmandskonferencen i Ålborg er allerede blevet nævnt. Listen fik 4.9 % af de afgivne stemmer, mens Socialdemokratiet gik tilbage fra 59.2 % til 52.4 % og mistede 1 mandat. Andre ændringer var, at de radikale vandt 1 mandat, således at partistillingen i byrådet nu var: Socialdemokratiet 10, de radikale 1, de konservative 5, Venstre 2 og »Upolitisk Arbejderliste« 1.

Ålborg-Nørresundby området

I Ålborg, Nørresundby, Hasseriis, Nørretranders, Vejgård og Sundby-Hvorup havde som tidligere nævnt DAFs afdelinger opstillet særlistes. Søndenfjords var det »Faglig Arbejderliste«, mens det i Nørresundby og Sundby-Hvorup var »Fagorganisationernes Liste«. Udover DAF-afdelingen i Nørresundby stod havnearbejdernes, smede- og maskinarbejdernes og slagteriarbejdernes afdelinger bag opstillingen.

Spidskandidaten på listen i Nørresundby, Vilh. Borregård, var formand for havnearbejdernes fagforening og medlem af Socialdemokratiet, men han blev ekskluderet den 16.6.43. Spidskandidaten i Sundby-Hvorup, Elias Pedersen, konst. formand for DAF-afdelingen i Nørresundby, var på et tidligere tidspunkt under besættelsen blevet ekskluderet. I besvarelsen fra Nørretranders siges, at det var arbejds mændenes afd. A i Ålborg, der som »arnested for al kommunistisk virksomhed i området« finansierede hele valgkampen. Afdelingens adresse stod som udgiversted for »Faglig Arbejderlistes« valgavis, og afd. A's forhistorie med kommunistisk formand indtil efteråret 1941 og med Emil Nissen som næstformand og sekretær i afdelingen, lader ikke skygge af tvivl tilbage om, hvor »arnestedet for kommunistisk virksomhed« var.

Initiativet til opstillingen af arbejderlisterne i Ålborg-området kom fra afd. A, i Ålborg. Ifølge afdelingens forhandlingsprotokol var bestyrelsen så tidligt som 11. marts enige om at opstille en særliste, hvis der blev kommunevalg i 1943. Det var afd. As hensigt, at særlisten skulle have støtte fra så mange fagforeningsafdelinger som muligt, hvad der bl.a. ses af henvendelsen til fabriksarbejdernes afd. i Ålborg²⁹. I afd. A var der derimod ingen slinger i valsen, idet man med overvældende flertal vedtog at støtte særlisten. Allerede den 30. april var listens valgavis på gaden med Emil Nissen som ansv. redaktør. Det tyder på et meget langvarigt og grundigt forarbejde og sikkert den væsentligste årsag til den succes, som listerne fik.

I sin omtale af særlisterne betegnede Nordjyllands Socialdemokrat deres virksomhed som en judasgerning, og bladet mente endvidere, at »disse ikke har nogen eksistensberettigelse i et socialdemokratisk samfund« - kommunistlovgivningen havde ikke været uretfærdig og grundlovsstridig efter redaktørens mening !³⁰.

Ved valget fik »Faglig Arbejderliste« i Ålborg 3079 stemmer, 13,8 % af stemmerne, og valgt 3 mand ind i byrådet, mens Socialdemokratiet mistede 3389 stemmer, 5 mandater og flertallet. Partiet gik tilbage fra 12274 til 8855 stemmer, men beholdt borgmesterposten, da de konservative ved borgmestervalget undlod at stemme, mens »Faglig Arbejderlistes« byrådsmedlemmer stemte imod³¹. Mandatfordelingen i Ålborg byråd efter kommunevalget var følgende med tallene fra 1937 i parentes: Socialdemokratiet 9 (14), de radikale 1 (1), de konservative 9 (6) og »Faglig Arbejderliste« 3.

I *Nørretranders* fik listen 514 stemmer, 12,8 % af stemmerne og 1 mandat. Socialdemokratiet beholdt flertallet og samme mandattal som i 1937 - 9 -, men mistede 16 stemmer i forhold til det forrige valg. I *Hasseris* fik arbejderlisten 171 stemmer, svarende til 6,2 %, men ingen mandater. Socialdemokraterne gik her 173 stemmer frem, i procent fra 30,0 % til 31,0 %, og havde en mandatfremgang fra 3 til 4, men der var stadig et solidt borgerligt flertal i kommunen. I *Vejgård* opnåede særlisten 513 stemmer og fik derved valgt 1 mand i sognerådet. Socialdemokratiet fik ligesom ved forrige valg 9 mandater og havde stadig flertallet i kommunen.

I *Nørresundby* fik »Fagorganisationernes Liste« 574 stemmer og 2 mandater. Det svarede til 17,1 % af de afgivne stemmer. Socialdemokratiet gik tilbage fra 61,8 % til 40,5 %. I stemmetal svarede det til en tilbagegang på 344 stemmer. Partiet mistede 2 mandater og flertallet, men beholdt borgmesterposten, idet den borgerlige fællesliste undlod at stemme, mens »Fagorganisationernes Liste« stemte på en anden socialdemokrat. Efter valget så mandatstillingen således ud: Socialdemokratiet 5 (7), radikale 0 (1), borgerlig fællesliste 4 (3), særlisten 2.

I *Sundby-Hvorup* erobrede den faglige liste 544 stemmer og fik valgt 3 mand ind, mens Socialdemokratiet tabte 3 mandater og flertallet. I Sundby-Hvorup udgjorde den faglige listes stemmer lidt over 53 % af de socialdemokratiske. Det var dermed den liste i Ålborg-området, der gjorde det største indhug i de socialdemokratiske rækker.

Udover »Faglig Arbejderliste« opstillede en anden liste i opposition til Socialdemokratiet i Ålborg. Det var »Lejerlisten«, der havde sit udspring i »Lejerforeningen for Ålborg og Omegn«. Det var den kommunale boligpolitik, denne liste især var utilfreds med. Nogen decideret kommunistisk indflydelse er der ikke at spore på listen, hvilket også ville have været taktisk uklogt af DKP, der derved ville have splittet oppositionskræfterne. »Lejerlisten« fik 607 stemmer ved valget, hvilket svarede til 2,7 % af de afgivne stemmer, men ingen mandater. Procentvis udregnet udgjorde »Faglig Arbejderlistes«, »Fagorganisationernes Listes« og »Lejerlistens« stemmer 35,1 % af de socialdemokratiske i Ålborg-Nørresundby området. Det var en meget alvorlig oppositionsfaktor, som Socialdemokratiet for fremtiden bestemt måtte regne med.

Nakskov

»Nakskov Vælgerforening« fik ved valget 1393 stemmer, svarende til 19.1 %, og fire mand fra listen blev valgt ind i byrådet. Socialdemokratiet gik tilbage fra 60.9 % til 49.0 %, hvilket kostede dem 2 mand i byrådet. Den borgerlige fællesliste tabte ligeledes 2 mand til særlisten.

For Nakskovs vedkommende har det været muligt at stykke et betydeligt mere nuanceret billede sammen dels af de personer, der var opstillet på listen, dels af de bevæggrunde, der lå bag opstillingen³². Næsten samstemmende berettede de, at der op til kommunevalget i 1943 var vokset stor utilfredshed frem blandt mange arbejdere samt langt ind i bl.a. lærerkredse mod det socialdemokratiske byrådsflertal. Denne utilfredshed var især udtryk i harme over de høje el- og vandpriser og boligsituationen. Utilfredsheden gav i lang tid næring til sejlivede rygter i byen om, at årsagen til de høje elpriser skyldtes, at elværksbestyreren »tappede« elektricitet til sit private gartneri.

Disse rygter har det af naturlige grunde ikke været muligt at verificere. Anden næring til utilfredsheden var, at 2 socialdemokratiske byrådsmedlemmer i den forløbne valgperiode havde gjort sig uheldigt bemærket. Formanden for DAF-afdelingen i byen var blevet idømt 30 dages fængsel for sortbørssalg af petroleumsmærker, som han havde fået overdraget af byrådet. Endvidere var et andet socialdemokratisk byrådsmedlem blevet idømt 1 års fængsel for mandatsvig (returkommission)³³. Disse skandaler i forbindelse med den almindelige utilfredshed med bystyret over dets afgiftspolitik, har givet en glimrende grund for opstillingen af en særliste, der var rettet mod Socialdemokratiet.

Med fare for efterrationalisering kan man næsten sige, at situationen kun ventede på en særliste som »Nakskov Vælgerforening«.

Det første skridt på vejen blev taget i dec. 1942, efter at Johnsen blev væltet på den ordinære generalforsamling i Nakskov Brugsforening på et spørgsmål om dividendens størrelse. Derefter meldte Johnsen sig ud af Socialdemokratiet, da han mente, at det var et kup mod hans person. Den direkte opfordring til opstillingen af listen kom fra lærer Maigård, der var medlem af Socialdemokratiet, men bestemt ikke hørte til inderkredsen i partiet. Johnsen mente, at man gik igang i midten af marts 1943, mens både Jens Andersen og Åge Jochumsen mente, at det lå tidligere. Åge Jochumsen endda så tidligt som i januar, hvilket lyder mere plausibelt med begivenhederne i brugsforeningen mente. Holger Bennetsen, der selv aldrig havde været medlem af en vælgerforening, erindrer, at der »i Nakskov Vælgerforenings byrådsgruppe var 1 ren kommunist (Åge Jochumsen), 1 yderliggående rød (Eskild Johnsen) og en god socialdemokrat (Jens Andersen)«. Johnsen var på daværende tidspunkt formand for kedel- og maskinpassernes forening i byen, mens den anden i gruppen, der havde faglige tillidshverv, Åge Jochumsen, dels var formand for murerarbejdsmændene i Nakskov, dels medlem af bestyrelsen for den lokale DAF-afdeling, og endelig havde han været kasserer for DKP-afdelingen i byen. Åge Jochumsen nævner, at han havde »forbindelse med partikammerater i København og holdt møde med dem flere gange om måneden, men dér blev vælgerforeningen aldrig omtalt. Det blev betragtet som et lokalt fænomen«. De

øvrige bekræftede enstemmende, at der ikke var kontakter udenbys, men det må forekomme utænkeligt, at DKP skulle være uinteresseret i, hvordan det gik med en arbejderliste i det »røde« Nakskov.

Lolland-Falster Social-Demokrat førte i dagene op til valget en meget personlig kampagne mod Eskild Johnsen. Listen blev af folketingsmand Grove, der også var redaktionssekretær på Lolland-Falster Social-Demokrat og valgt i Nakskov, karakteriseret som »en broget skare af helkommunister, halvnazister, mørkemænd og despotiske skruibrækkere ...«. Og om Johnsen og Åge Jochumsen, der var nr. 1 og 2 på listen, hed det i artiklen den 28.4., at de henholdsvis var »en af sig selv detroniseret socialdemokrat med diktatorlyster og en forhenværende kommunist med helt andre tilbøjeligheder!«. Den personlige kampagne mod Johnsen virkede imidlertid ikke efter hensigten. Ved valget fik han 668 personlige stemmer af listens 1393. Ved borgmestervalget beholdt socialdemokraterne borgmesterposten med deres 11 af byrådets 21 stemmer. Både den borgerlige fælleslistes 6 og »Nakskov Vælgerforenings« 4 byrådsmedlemmer undlod at stemme.

København

I København opstillede »Frisindet Arbejderliste« ved kommunevalget. Det fremgår klart af udtalelserne fra de fire interviewede, at det illegale DKP stod bag opstillingen af listen³⁴. Ifølge Villy Andreasen var den egentlige drivkraft bag listen den senere faglige redaktør på »Land og Folk«, Chr. Nielsen. Som et typisk eksempel på, hvordan disse DKP-dæklisters fik folk til at opstille, viser eksemplerne med Aksel Sørensen og V. J. Schlichting. Disse blev kontaktet af tillidsmænd indenfor deres faglige organisationer, om hvem de vidste, at de var kommunister. Det gjaldt for kommunisterne at få opstillet folk, der var ukompromiterede overfor tyskerne. Aksel Sørensen havde aldrig haft nogen form for tillidspost indenfor sin faglige organisation, og V. J. Schlichting blev anset for en retskaffen mand, hvad hans valg til revisor i »Låneforeningen for kommunale tjenestemænd« vidner om.

Ved valget fik »Frisindet Arbejderliste« 8921 stemmer, svarende til 3.1 % af de afgivne stemmer, og fik Knud Thamsen valgt ind i Borgerrepræsentationen.

I Forum i København var Eiler Jensen, Fanny Jensen og Vilh. Buhl talere ved fællesorganisationens 1. maj-arrangement. I kildematerialet findes både Eiler Jensens og Buhls taler³⁵. Eiler Jensens tale drejede sig udelukkende om DsFs virksomhed siden sidste 1. maj. Den lidt tvivlsomme ære at kommentere den politiske situation tilfaldt Buhl, og hans tale er i denne sammenhæng mere interessant. Efter en omtale af folketingsvalget den 23.3, som han betegnede som en strålende sejr, rettede han en kraftig appel til de københavnske arbejdere om at sætte alle sejl til ved kommunevalget. Årsagen hertil var, at selvom der havde været »en smuk stemmefremgang ved rigsdagsvalget«, måtte man ikke glemme, at »procentvis beregnet var den betydelig mindre end partiets fremgang i det øvrige land«. Som allerede vist måtte dette være en sandhed med visse modifikationer! Som det klart fremgår af bilagene 1-2, havde Socialdemokratiet i alle københavnske kredse tilbagegang, og ikke kun som Buhl understregede »en

mindre (fremgang) end i det øvrige land«. Det mest interessante er, at Buhl, såvidt vides, som eneste socialdemokratiske politiker vedgik, at folketingsvalget for Socialdemokratiet ikke alle steder havde været en succes. Denne offentlige vedgåelse af det lidt succesrige københavnske resultat skulle bruges til at dæmme op for den københavnske opposition. For Socialdemokratiet blev kommunevalget en ubehagelig bekræftelse på de bange forudannelser. Partiets andel af de afgivne stemmer faldt fra 64,5 % til 56,5 %, men fulgte kun den nedadgående tendens, der havde vist sig ved folketingsvalgene i 1939 og 1943. Partiet mistede 5 mandater i Borgerrepræsentationen og havde en stemmetilbagegang på 1578 i forhold til valget i 1937. I alle københavnske kredse var der en procentvis tilbagegang spændende fra 10,9 % i 12. kreds til 2,5 % i 9. kreds. Med 1937-tallene i parentes var mandatfordelingen i Borgerrepræsentationen efter den 5. maj 1943 følgende: Socialdemokratiet 32 (37), de radikale 6 (5), de konservative 15 (11), DKP (2), »Frisindet Arbejderliste« 1, DNSAP 1 (0).

Sammenfatning

Folketingsvalget den 23. marts 1943 og kommunevalget den 5. maj 1943 blev for Socialdemokratiet meget skuffende. Selvom partiet på landsplan ved folketingsvalget gik frem, viser analysen af de enkelte kredsresultater, at partiet i traditionelle arbejderkredse procentvis havde tilbagegang. Det drejede sig om både det storkøbenhavnske område og i flere provinsbyer. Ved at sammenholde disse kredsresultater med resultaterne fra kommunevalget 1½ måned senere viser det sig, at der er en nøje sammenhæng. Den tilbagegangstendens, der viste sig ved folketingsvalget, blev endnu tydeligere ved kommunevalget. Hvor resultatet af agitationen for at stemme blankt ved folketingsvalget var lidt af en fiasko for de illegale kredse på grund af uenigheden, var derimod resultatet af de talrige særlistes landt over ved kommunevalget en betydelig succes i mange byer, og Socialdemokratiet led betragtlige nederlag.

Bag disse særlistes stod det illegale DKP, der i de forskellige byer forstod at udnytte den lokale utilfredshed med det socialdemokratiske bystyre. En utilfredshed, der i mangt og meget grundede i de stadig dårligere økonomiske og sociale forhold, som besættelsen førte med sig. DKP's taktik, den nationale og sociale befrielseskamp, ser i stor udstrækning ud til at være lykkedes. En stor del af særlisterne udgik fra lokale fagforeningsafdelinger, hvoraf afdelingerne fra Dansk Arbejdsmandsforbund tegnede sig for de fleste lokale initiativer, og her viser hændelsesforløbet i Ålborg-Nørresundby området sig vel nok som noget typisk. For Socialdemokratiet viste valgresultaterne og især kommunevalgets, hvor det bar hen. En lang række af de bystrejker, der i august måned rystede landet, foregik i byer, hvor særlisterne ved kommunevalget den 5.5.43 havde haft betydelig succes.

Noter

1. Forhandlingerne omkring folketingsvalget: »Danmark under Verdenskrig og besættelse«, red. af Aage Friis, bd.II: P. Munch: »Dansk politik under krig og besættelse 1939-45«. Odense 1947. J. Barfod: I kamp for friheden 1940-45. Det kons. Folkepartis hist., bd.III. Frantz Wendt: »Besættelse og atomtid«, 1966 (Politikens Danm.hist. bd.14). P. Munch: »Erindringer 1942-47«, II, 1967. Beretninger til folketinget bd. IV, VI. (Parlamentarisk Kommission).
2. PK IV a p. 437, 548, 631.
3. Aage Friis II opr. cit. pp. 152-53.
4. Mogens N. Pedersen, Historie, 1967 pp. 595-614. Se endvidere Ole Borre/Jan Stehouwer p. 34-35 og Jan Stehouwer i Scandivavian Political Studies vol 2 1967 pp. 94-116, hvor de nyeste forskningsresultater forelægges.
5. Jan Stehouwer p.114.
6. På basis af bilagene 1-2 (tilbagegang i %): Frederikshavn 4.3 %, Næstved 3.2 %, Helsingør 3.0 %, Odense 2.9 %, Kolding 2.1 %, Ålborg 2.0 %, Korsør 1.8 %, Nørresundby 1.5 %, Randers 0.4 %, Fredericia 0.3 %.
(For lille relativ fremgang i % i forhold til landsgennemsnittet i %): Bogense 0.1 %, Silkeborg 0.2 %, Nakskov 0.3 %, Vordingborg 0.3 %, Hjørring 0.4 %, Rskilde 0.5 %, Nyborg 0.8 %, Nørretranders 0.8 %.
7. På basis af bilagene 1-2 (Relativ større konservativ fremgang i % i forhold til landsgennemsnittet): Frederikshavn 7.3 %, Næstved 6.8 %, Ålborg 6.5 %, Nørresundby 6.5 %, Kolding 6.1 %, Randers 5.1 %, Fredericia 4.5 %, Helsingør 3.1 %.
8. Ålborg, Helsingør, Korsør, Nyborg, Nørresundby, Kolding, Vordingborg, Hobro, Rødby, Bogense, Løgstør, Mariager, Skanderborg, Viborg. I de sidste 8 måtte Socialdemokratiet afgive borgmesterposten. I Hobro til Henry Jensens liste, i Rødby og Bogense til de radikale og i de sidste 5 til kons. kandidater.
9. Partiråds-forretningsudv.-hovedbestyrelsesmøde 11.8.1938-16.10.1949 - ABA.
10. F.eks. kvindernes placering på listen (Hvidovre), lokale spørgsmål (Hunseby, Lolland), husmandsliste.
11. Hover, Lindballe, Pjedsted, Hvejsel (Vejle Amt), Elling, Flade-Gærum (Hjørring Amt) Ellidshøj, Øster Hronum (Ålborg Amt), Vonsild (Vejle Amt), Borghjerg (Ringkøbing Amt).
12. Emil Nissen: form. f. conferenceudv., medl. af resolutions- og arbejdsudvalg
Carlo Andersen: sekretær, medl. af resolutions- og arbejdsudvalg.
Rasmus Johansen: medlem af resolutions- og arbejdsudvalg.
Johs. Nielsen: medl. af resolutions- og arbejdsudv. + indleder ang. socialloven.
Initiativet til den oppositionelle konferencer blev taget i sommeren 1942 pga. sociallovsrevisionen. DAFs formand var indbudt, men nægtede at komme til stede. Bag konferencen stod DKP. En lignende conference, »Landskonferencen« skulle afholdes i København, men blev udskudt til 13.-14. feb. 1943, da conferenceudvalgets formand Robert Weiland blev anholdt og interneret i starten af nov. 1942 for kommunistisk virksomhed. - (Referat af »Nordjysk Arbejdsmandskonference«, 17 sider, venligst udlånt af Hans Kirchhoff - DAF-cirk. 86/42, 2.9.42 - DAF-arkiv, indbydelse til »Danmarks Fagforeninger«, udsendt oktober 1942 af Havnearbejdernes Fællesforbund, DS&MF afd. 17, Isoleringsarbejdernes Fagforening og Specialarbejderforbundets Kbh. afd.).
13. DSF-cirk. 54/1941 - Tove Lund p.103.
14. Alfred Jensen p.17.
15. Af de 8 kandidater tilhørte de 7 de liberale erhverv som sagførere, skibsmæglere etc. Som nr. 5 på listen sneg en enkelt fisker sig ind.
16. Trommer p.39.
17. Trommer p.55.
18. Perregård blev berømt, da han som socialdemokratisk byrådsmedlem i midten af 30'erne telegraferede til en ansøger til et skoleembede: »Er De socialdemokrat? - Ja eller nej?«.
19. HK-interview med David Hejgård 8.9.1965.
20. HK-interview med Johs. Poulsen 22.11.1967.
21. Trommer p.44.

22. »Vestjyden« 6.5.1943 - lederen.
23. Formernes fagforening blev endvidere af Alsing Andersen angivet som kommunistisk i forbindelse med en resolution af 24.3.43 på er. extraordinær generalforsamling, modtaget af DsF 30.3.43 - DsF forsk. sager, 1942, 6, »Resolutioner« - ABA.
24. Sigurd Schytz' arkiv - RA 6701 - Pk. 6,12.
25. HK-interview med Kaj Petersen 29.1.1965.
HK-interview med Petra Petersen 31.5.1965.
26. HK-interview med Kaj Hansen 1.2.1965.
27. Nyborg Social-Demokrat 3.5.1943.
28. Nykøbing Falster Social-Demokrat 6.5.1943.
29. Henvendelsen behandlet på et bestyrelsesmøde 24.3.1943 og på en extraordinær generalforsamling 21.4. med negativt resultat - Udskrift af Fabriksarb. Forhandlingsprot. Ålborg.
30. Nordjyllands Social-Demokrat 1.5. og 4.5.1943.
31. Maskinskreven redegørelse, ufuldst. »Listeforbund i købstæderne og opstilling ved borgmestervalget« - Soed. Forb. 46.3, »kommunevalg 1943« - ABA.
32. Interview med Eskild Johnsen og Jens Andersen 18.10.1974.
Brev - Holger Bennetsen 6.11.1974.
Breve - Åge Jochumsen 11.10.1974 og 2.11.1974.
Alle fire blev valgt ind i byrådet for »Nakskov Vælgerforening«.
33. Interview med Johnsen og Jens Andersen - Indberetninger fra Nakskov af 1.7.43.
34. Interviews: Form. f. Litografisk Trykkeafd. Knud Thamsen 7.1.1972.
Sporv. funk. V. J. Schlichting 23.3.1972.
Bygningssnedker Aksel Sørensen 15.5.1972.
Form. f. Skibsværftsarb. Forbund Villy Andreasen 17.5.1972.
35. Eiler Jensens talermanuskripter nr. 2 - ABA - Statsminister Buhls arkiv, »Politiske manuskripter 1941-50, nr. 2« - RA 5243.

Tekst til bilagene

Valgdeltagelsen bliver i Statistisk Departements publikationer angivet som afg. stemmers (gyldige + ugyldige) andel af antal stemmeberettigede stemmer i %. Partiernes andel i % bliver udregnet af de gyldige stemmer (i Statistisk Departements publikationer).

For også at få de ugyldige stemmers andel udregnet, er det nødvendigt over hele linien som beregningsgrundlag at benytte samtlige afgivne stemmer. På den måde vil det være muligt at kunne foretage en sammenligning på samme grundlag.

Folketingsvalget 3. april 1939 (%)

København	Afg. stem.	Soc. Dem.	Rad. Ven.	Kons. Folkep.	Venstre	Rets- forb.	DKP	Ugyld. stem.	Dansk Saml.
1. kreds	72.4	64.9	0.7	14.8	1.1	0.7	6.3	0.8	0.2
2. kreds	78.7	61.4	8.3	19.5	0.8	0.6	5.4	0.5	0.5
3. kreds	72.0	45.7	8.6	31.5	2.0	1.2	4.8	0.8	0.9
4. kreds	76.8	61.9	6.7	18.0	1.1	1.2	6.3	0.6	1.1
5. kreds	75.7	66.7	5.8	14.5	0.8	0.8	8.1	0.6	0.3
6. kreds	74.4	36.5	10.7	41.7	1.9	1.0	2.4	0.4	1.2
7. kreds	68.4	50.5	8.2	26.7	1.5	0.7	6.9	0.6	0.9
8. kreds	67.7	52.6	7.1	28.0	1.3	0.6	5.6	0.8	0.7
9. kreds	79.6	65.7	8.5	15.5	0.6	0.6	5.7	0.6	0.3
10. kreds	78.7	53.4	8.9	28.6	1.0	0.9	3.2	0.4	0.7
11. kreds	80.4	73.5	6.0	11.2	0.6	0.7	5.4	0.7	0.3
12. kreds	80.0	63.7	9.3	16.5	0.7	1.0	5.2	0.5	0.5
13. kreds	80.2	72.9	7.0	9.8	0.7	0.7	0.6	0.6	0.2
14. kreds	79.5	65.2	9.0	15.9	0.8	0.1	5.2	0.5	0.5
15. kreds	79.1	63.7	8.6	17.6	0.8	0.9	4.8	0.4	0.6
Københ. i alt	77.7	61.9	8.3	19.0	0.9	0.9	5.2	0.5	0.6
Fr.berg									
1. kreds	75.7	23.9	8.7	55.8	2.4	1.2	1.6	0.3	0.8
2. kreds	79.4	48.1	9.2	33.3	1.3	1.3	2.6	0.4	0.6
3. kreds	77.7	36.9	10.1	42.6	1.7	1.5	1.9	0.4	0.7
Fr.berg i alt	77.9	38.5	9.2	41.8	1.7	1.3	2.1	0.4	0.7
Kbh./Fr.berg	77.7	58.3	8.5	22.5	1.0	0.9	4.7	0.5	0.6
Aalborg	79.0	59.3	4.7	24.0	2.8	0.6	4.9	0.6	0.4
Århus	80.3	54.5	2.3	30.4	1.2	1.1	5.7	0.7	0.4
Esbjerg	77.1	57.9	5.4	14.1	11.3	2.2	6.5	0.8	0.1
Fåborg	86.6	44.1	13.3	29.9	3.8	2.6	2.2	0.8	0.1
Fredericia	85.3	61.1	4.5	14.2	9.4	1.0	3.9	0.8	2.6
Fr.havn	71.9	54.0	1.7	32.8	3.8	1.3	2.9	0.9	0.1
Helsingør	86.0	61.8	14.1	15.4	1.6	0.8	3.6	0.5	0.2
Hillerød	81.3	41.7	11.6	25.0	14.6	1.7	1.1	1.0	0.4
Hjørring	77.4	43.7	7.0	17.1	25.1	1.4	2.4	0.6	0.3
Horsens	85.5	57.7	2.3	23.2	5.0	2.0	5.2	0.9	0.2
Kalundb.	85.4	54.9	10.5	19.5	5.2	2.1	4.5	0.6	0.1
Kolding	82.3	52.9	5.5	21.1	11.3	1.1	2.0	0.4	0.3
Korsør	88.8	65.7	4.8	21.6	2.4	0.5	3.2	0.5	-
Middelfart	82.7	58.4	14.6	14.0	3.3	0.8	4.6	1.0	0.8
Nakskov	85.6	63.6	5.3	20.6	2.6	1.1	3.6	1.2	0.1
Nyborg	86.6	60.2	7.9	18.1	6.0	0.5	4.5	1.1	0.1
Nyk. Fl.	82.0	57.8	10.0	19.2	5.7	0.7	2.6	1.3	0.2
Nørresundby	82.2	58.5	6.2	22.4	5.2	0.4	3.6	0.1	0.2
Odense	78.0	52.8	5.0	29.0	3.2	1.3	3.0	1.0	1.0
Randers	83.7	58.1	3.8	25.2	2.0	0.8	2.3	0.6	0.3
Rønne	83.9	58.5	3.4	17.6	11.5	1.9	4.3	1.2	-

Silkeborg	79.8	58.9	4.9	15.6	9.2	3.9	3.5	1.4	0.3
Slagelse	83.4	53.5	3.4	19.1	12.6	1.4	3.8	0.9	0.8
Svendborg	77.8	50.3	6.0	22.7	11.2	1.0	2.3	1.2	0.8
Varde	80.9	46.5	6.8	16.8	20.2	2.8	3.9	1.0	0.0
Vejle	81.7	55.6	4.4	13.4	13.4	3.4	4.3	0.8	0.8
Hasseriis	80.4	34.8	6.5	41.3	8.3	1.1	1.5	0.4	0.9
Nørretran.	80.0	69.1	2.9	11.5	7.0	0.5	5.4	0.6	0.4
Sundby-Hv.	73.7	62.7	2.5	8.0	10.4	0.6	9.0	0.7	0.1
Hele landet	79.2	42.7	9.5	17.6	18.1	1.9	2.4	0.6	0.5

Bilag 2.

Folketingsvalget 23. marts 1943 (%)

København	afg. stem.	Soc. Dem.	Rad. Ven.	Kons. Folkep.	Venstre	Rets- forb.	Ugyld. stem.	Dansk Saml.
1. kreds	86.3	62.9	6.1	20.6	1.1	0.8	3.5	2.1
2. kreds	91.9	57.3	7.5	24.2	0.8	0.8	4.2	2.7
3. kreds	88.5	45.5	6.3	36.0	1.7	0.8	2.8	3.3
4. kreds	90.2	59.6	5.7	23.1	1.1	1.0	3.6	3.0
5. kreds	88.0	64.1	5.5	18.6	0.8	1.1	4.5	2.4
6. kreds	91.7	33.9	0.7	47.3	1.9	1.3	0.2	5.4
7. kreds	88.2	45.8	6.6	33.4	1.4	1.0	3.4	4.5
8. kreds	92.2	47.4	6.0	33.1	1.3	0.8	3.5	4.5
9. kreds	92.2	60.9	7.5	20.7	0.5	0.8	4.0	2.5
10. kreds	92.5	47.9	6.4	34.9	1.0	1.3	1.5	3.7
11. kreds	91.2	71.2	5.7	15.0	0.5	0.9	3.0	1.8
12. kreds	92.6	58.7	7.4	22.6	0.6	1.4	3.3	3.1
13. kreds	90.3	69.2	7.2	13.9	0.3	0.8	4.3	1.8
14. kreds	92.0	61.9	7.6	19.9	0.7	1.2	5.2	3.4
15. kreds	92.8	59.0	6.9	23.1	0.7	1.2	3.6	2.9
Kbhvn. i alt	91.1	57.9	6.9	24.1	0.8	1.1	3.4	3.1
Fr.berg								
1. kreds	91.4	23.7	6.2	57.3	2.3	1.1	1.6	4.3
2. kreds	92.7	44.9	6.0	37.8	1.1	1.2	2.2	4.1
3. kreds	92.5	35.5	7.1	45.9	1.5	1.2	1.7	4.1
Fr.berg i alt	92.3	36.6	6.5	45.3	1.5	1.2	2.0	4.2
Kbhvn/Fr.berg	91.3	54.6	6.8	27.3	0.9	1.1	3.1	3.2
Aalborg	91.7	57.3	2.9	30.5	2.4	0.6	1.6	2.1
Århus	90.7	57.5	2.1	31.3	2.6	1.1	1.6	1.4
Esbjerg	91.1	61.1	3.2	17.9	10.7	1.8	1.9	3.3
Fåborg	94.9	46.1	9.5	34.5	4.3	2.2	0.6	0.6
Fredericia	92.1	60.8	3.1	18.7	9.2	0.8	1.3	3.9
Fr.havn	91.6	49.7	1.8	40.1	3.1	1.6	1.7	0.5
Helsingør	92.8	58.8	11.2	18.5	1.8	0.5	3.7	4.2
Hillerød	90.1	43.3	9.3	26.9	14.7	1.0	1.0	1.6
Hjørring	89.0	44.1	8.9	22.2	18.6	2.3	1.2	1.6

Horsens	93.1	60.1	2.4	24.6	6.0	1.6	2.0	1.3
Kalundborg	89.6	58.4	8.5	21.5	4.5	2.1	1.7	1.4
Kolding	92.4	50.8	4.6	27.2	13.1	1.0	1.0	0.6
Korsør	93.6	63.9	3.8	26.1	1.9	0.6	1.6	0.6
Middelfart	92.5	60.6	14.3	17.4	3.0	0.8	1.4	1.3
Nakskov	93.5	63.9	5.8	22.1	3.0	1.1	1.1	0.6
Nyborg	93.1	61.0	4.9	21.4	5.3	0.8	1.7	1.3
Nyk. Fl.	93.2	59.0	8.2	24.3	3.7	0.4	1.2	1.2
Nørresundby	92.5	57.0	5.3	27.4	4.1	0.5	1.8	1.9
Odense	91.3	49.9	3.8	35.5	3.1	1.5	2.3	2.1
Randers	91.1	57.3	3.0	30.3	2.3	0.8	1.2	2.3
Rønne	91.3	64.2	1.5	17.4	1.4	0.1	1.2	3.4
Silkeborg	93.6	59.1	3.5	19.9	10.4	2.8	0.9	1.4
Slagelse	92.6	57.0	3.0	22.7	11.2	1.4	1.1	1.2
Svendborg	90.3	53.7	5.2	26.9	8.8	0.7	1.7	1.1
Varde	92.4	48.0	5.1	15.7	20.7	2.7	3.2	2.5
Vejle	91.8	58.6	3.7	17.0	13.2	2.1	0.8	2.6
Hasseriis	91.6	36.3	2.9	42.8	8.0	1.0	0.7	3.2
Nr.tranders	91.2	69.9	2.2	15.8	6.0	0.6	1.4	1.8
Sundby-Hv.	87.1	65.8	2.3	13.3	9.6	0.4	3.5	1.0
Hele landet	89.5	43.8	8.6	20.7	18.3	1.5	1.6	2.1

Bilag 3.

Kommunevalget 9. marts 1937 (%)

København	afg. stem.	Soc. Dem.	Rad. Ven.	Kons. Folkep.	Venstre	Rets- forb.	DKP	Ugyld. stem.
1. kreds	70.7	67.8	8.2	17.8	—	0.5	4.9	0.3
2. kreds	74.4	62.3	10.6	21.2	—	0.7	4.2	0.2
3. kreds	68.7	45.7	9.3	39.3	—	0.8	3.9	0.3
4. kreds	73.3	65.1	8.0	21.0	—	1.1	4.2	0.2
5. kreds	74.2	67.8	7.1	17.4	—	0.6	6.3	0.1
6. kreds	68.6	36.1	11.0	49.2	—	0.1	1.9	0.3
7. kreds	64.3	49.1	9.2	34.4	—	0.9	5.7	0.3
8. kreds	63.4	52.5	8.3	33.4	—	0.8	3.8	0.3
9. kreds	77.3	61.9	9.9	15.2	—	0.6	4.7	0.3
10. kreds	74.4	55.2	10.2	30.1	—	1.1	2.8	0.1
11. kreds	79.0	76.5	7.1	11.2	—	0.6	3.9	0.4
12. kreds	77.2	68.3	7.5	15.7	—	1.0	4.3	0.2
13. kreds	80.0	75.0	8.5	10.0	—	0.7	5.2	0.2
14. kreds	76.6	68.7	10.1	16.0	—	0.9	3.7	0.2
15. kreds	75.4	66.5	9.5	18.0	—	1.0	4.3	0.2
Kbhvn. i alt	74.7	64.5	9.5	20.3	—	0.8	4.2	0.2
Fr.berg								
1. kreds	75.4	20.9	6.2	72.0	—	—	—	0.3
2. kreds	79.5	47.3	6.8	45.3	—	—	—	0.3
3. kreds	77.6	34.4	8.1	56.7	—	—	—	0.3
Fr.berg i alt	77.6	36.5	7.0	55.7	—	—	—	0.3

Kbhvn./Frbg.	75.2	59.6	9.1	26.4	-	0.7	3.4	0.2
							¹	
Aalborg	79.7	63.6	4.5	25.2	2.6	-	2.7	0.4
Århus	80.0	53.8	2.7	37.7	-	-	5.4	0.5
Esbjerg	79.9	56.1	3.3	18.1	14.4	-	7.8	0.7
Fåborg	91.0	42.7	21.4	35.7	-	-	-	0.3
Fredericia	80.7	61.3	2.6	-	-	-	-	0.6
Fr.havn	85.7	52.9	2.4	44.4	-	-	-	0.1
Helsingør	84.6	58.2	20.8	*19.7	-	-	0.7	0.4
Hillerød	85.6	37.4	8.3	19.8	19.4	-	**14.8	0.3
Hjørring	82.2	44.0	7.0	25.8	23.0	-	-	0.3
Horsens	83.9	58.1	2.0	29.6	4.4	-	4.2	0.7
Kalundborg	83.4	59.8	7.6	*29.0	-	-	-	0.7
Kolding	87.0	49.5	4.4	33.4	10.8	-	**1.5	4.4
Korsør	88.4	58.5	4.7	33.5	-	-	-	1.2
Middelfart	81.2	61.2	18.0	13.3	4.4	-	-	3.2
Nakskov	88.4	60.9	-	*37.8	-	-	-	1.3
Nyborg	83.7	65.4	5.4	20.5	5.8	-	-	0.9
Nyk. Fl.	80.4	60.2	8.9	22.9	7.3	-	-	0.8
Nørresundby	87.0	61.8	9.1	*29.1	-	-	-	0.9
Odense	85.2	53.5	4.2	39.7	3.0	-	-	0.2
Randers	86.1	56.9	4.4	28.8	-	-	9.3	0.6
Rønne	FREDSVALG							
Silkeborg	80.8	59.2	4.0	17.2	11.1	-	6.8	0.4
Slagelse	81.5	52.6	2.7	25.3	9.3	-	6.2	0.7
Svendborg	81.0	51.9	3.7	32.6	11.0	-	-	0.7
Varde	87.5	46.2	6.6	22.2	24.4	-	-	0.6
Vejle	81.2	59.8	4.3	19.8	13.2	-	-	0.6
Hasseriis	82.2	30.0	-	*46.4	-	-	13.8	0.7
Nørretr.	74.0	79.3	3.4	9.2	7.4	-	-	0.4
Sundby-Hv.	68.6	65.5	*8.0	5.7	9.3	-	-	1.5
Hele landet	79.0	40.6	8.5	15.4	10.8	0.4	² 10,8	0.3

¹ Bondepartiet, DNSAP og andre pol. lister.

² DKP-andel i de kredse, hvor partiet opstiller.

* Borgerliste af kons. og/eller venstre-observans.

** Borgerliste af anden pol. observans.

Kommunevalget 5. maj 1943 (%)

København	afg. stem.	Soc. Dem.	Rad. Ven.	Kons. Folkep.	Venstre	Rets- forb.	Sær- lister	Ugyld. stem.
1. kreds	64.9	61.6	9.7	21.6	0.8	0.4	3.3	0.4
2. kreds	71.9	54.0	11.8	27.1	0.7	0.4	3.7	0.4
3. kreds	66.8	41.7	9.7	41.4	1.4	0.5	1.9	0.4
4. kreds	72.0	58.6	9.3	25.7	0.6	0.7	2.3	0.4
5. kreds	67.8	64.0	7.9	21.0	0.4	0.5	3.3	0.6
6. kreds	71.1	31.1	10.3	53.3	1.2	0.7	1.1	0.2
7. kreds	65.6	43.0	10.4	39.5	1.2	0.5	2.0	0.3
8. kreds	62.0	45.2	9.4	38.6	1.0	0.4	2.4	0.4
9. kreds	73.0	59.4	11.0	22.2	0.3	0.4	4.1	0.4
10. kreds	73.6	46.7	10.5	37.7	0.7	0.5	1.7	0.3
11. kreds	75.4	70.2	8.8	15.2	0.3	0.3	2.8	0.5
12. kreds	73.2	57.4	11.8	24.0	0.5	0.7	3.3	0.3
13. kreds	72.7	68.6	10.5	14.2	0.2	0.4	4.0	0.3
14. kreds	72.6	59.7	12.0	21.5	0.4	0.5	3.6	0.3
15. kreds	73.5	58.3	11.1	24.0	0.4	0.5	3.2	0.3
Kbhvn. i alt	71.8	56.5	10.8	26.0	0.5	0.5	3.1	0.3
Fr.berg								
1. kreds	72.7	20.5	6.7	68.9	1.9	-	-	0.5
2. kreds	76.2	44.9	7.3	44.5	0.8	-	-	0.6
3. kreds	74.9	35.2	8.2	53.4	1.0	-	-	0.4
Fr.berg i alt	74.9	35.9	7.4	53.3	1.0	-	-	0.5
Kbh./Frbg.	72.3	54.0	10.3	30.2	0.6	0.4	2.7	0.4
Aalborg	75.3	39.7	2.8	36.3	2.6	0.2	13.8	0.6
Århus	75.8	48.5	-	43.1	-	-	2.7	0.6
Esbjerg	73.6	49.9	3.0	17.5	15.5	0.9	4.2	0.9
Fåborg	90.7	38.5	21.8	31.9	-	-	12.3	0.9
Fredericia	80.9	54.5	1.9	22.7	9.6	-	7.4	0.3
Fr.havn	76.2	57.1	-	42.1	-	-	4.5	1.5
Helsingør	83.2	40.7	15.6	20.4	4.4	0.3	1.9	0.7
Hillerød	77.9	34.9	13.4	34.5	16.4	-	-	0.8
Hjørring	76.3	40.3	4.3	20.3	15.3	1.0	-	0.6
Horsens	80.7	53.4	3.1	34.7	7.2	-	*18.5	0.4
Kalundborg	84.7	47.2	7.7	24.0	*7.5	-	-	1.5
Kolding	84.7	45.7	8.9	34.0	11.0	-	12.9	0.8
Korsør	87.2	47.4	9.0	36.0	*6.3	-	-	0.3
Middelfart	82.0	49.8	24.7	16.2	6.8	-	-	1.4
Nakskov	86.6	49.0	3.9	24.5	2.5	-	-	2.5
Nyborg	88.9	44.5	5.6	30.2	5.4	-	19.1	0.9
Nyk. Fl.	78.7	54.8	9.5	26.0	5.6	-	13.7	0.6
Nørresundby	81.4	40.5	6.4	*34.6	-	-	3.2	0.8
							17.1	1.3

Odense	79.5	50.4	3.7	38.4	3.1	0.6	3.4	0.4
Randers	79.1	55.4	-	36.8	**5.6	-	-	0.6
Rønne	76.2	65.6	-	22.4	10.3	-	-	1.7
Silkeborg	76.0	52.4	5.1	23.7	10.9	2.6	4.9	0.4
Slagelse	77.2	58.0	2.7	27.6	10.0	0.9	-	0.7
Svendborg	77.6	52.4	3.5	33.0	9.8	-	-	1.4
Varde	83.6	53.3	3.7	16.0	26.4	-	-	0.5
Vejle	78.1	50.6	7.0	22.9	17.8	-	-	1.8
Hasseriis	75.4	31.0	-	39.0	7.4	**11.5	6.2	0.4
Nørretr.	71.7	61.0	-	16.9	6.8	-	12.8	1.2
Sundby-Hv.	66.3	46.8	-	*26.6	-	-	25.3	1.2
Hele landet	76.2	38.9	8.4	20.0	11.0	3.0	15.3	0.6

* borgerliste af kons. og/eller venstre-observans

** borgerliste af anden pol. observans

Summary

The local election on May 5th 1943 is an essential part of the attempt to measure the Danish public feeling during the hot days of August 1943 eventually overthrowing the policy of negotiation. However, this election cannot be viewed in isolation from the essential trends in the general election of March 23rd 1943.

Voting in favour of the cooperating parties at the general election the Danish electorate as a whole did not comply with the request of the illegal groups to return a blank voting paper, but still the election result in Copenhagen and in a number of provincial towns be ominous to the Social Democratic leaders as these traditional Social Democratic constituencies showed a declining share of the total vote for the party. At the local election six weeks later the discontent with the negotiation policy and the increasing decline in socio economic conditions during the occupation created a far more dangerous challenge to the negotiation policy and the Social Democratic Party, as a considerable number of workers' lists covering up the illegal Communist Party appeared in the very same town and constituencies where the general election had previously been less succesful for the Social Democratic Party.

To the Social Democratic party the local election meant a loss of 37 seats in Town Councils as well as the majority in 15 provincial towns, in 8 of these even the burgomastership.

The workers' lists were created as mentioned above by the illegal Communist Party efficiently utilizing the local discontent with bad social conditions. A considerable part of the workers' list emanated from local branches of the trade union. The Federation of Unskilled Labourers (DAF), being the prime mover, tenants' associations, too, created local lists in Odense, Helsingør and Aalborg.

Worth mentioning in connection with workers' lists are the trade conferences which took place in Aalborg (November 1942) and in Copenhagen (February 1943), both in opposition to the support given to the official policy by the Federation of Trade Unions (DsF). Both conferences were initiated by the Communist party, and preparing for the later activities they resulted in sharp resolutions against the Federation of Trade Unions. The originators of the trade conferences reappear in the making of the workers' lists for the local election in May 1943.

In their attempt to thin the ranks of the Social Democratic Party the workers' lists obtained their best results in the Aalborg-Nørresundby constituencies where opposition lists against the Social Democratic Party were already agreed upon in the beginning of March 1943 - before the general election. Careful preparations made for the local election in these constituencies proved profitable. These workers' lists secured 15.6 per cent of the total vote and the Social Democratic party had its share reduced from 60.0 to 43.8 per cent. Bearing this election result in mind it is no wonder that among others Aalborg was affected by the town strikes in August 1943.

The general election on March 23rd 1943 and especially the local election on May 5th 1943 revealed the line of development to the Social Democratic party. Upsetting the country and driving the negotiation policy into a corner the town strikes of August 1943 to a great extent affected the towns in which the workers' lists had been considerably succesful at the local election.

Kilder og litteratur

Litteratur

- Barfod, Jørgen H.: I kamp for friheden 1940-45, 1954
Beretninger til Folketinget bd. IV, VI (PK)
Borre, Ole/Jan Stehouer: Partistyrke og social struktur, 1960-68.
Friis, Åge (red.): Danmark under verdenskrig og besættelse, II, Odense 1947. Jensen, Alfred: Kommunisterne og modstandsbevægelsen, 1975.
Munch, P.: Erindringer 1942-47, II, 1967 (P. Munch).
Pedersen, Mogens N.: Valgforklaringer - kommentar til Aksel Larsen: Vælgere på vandring - Historie, VII, 4, 1967, pp 595-614.
Politikens Danm.hist. bd. 14, Frantz Wendt: Besættelse og atomtid, 1939-1965, 1966.

Statistisk materiale

Statistiske meddelelser:

4. række 92. bind 1. hæfte 1933	4. række 105. bind 2. hæfte 1937
4. række 96. bind 1. hæfte 1934	4. række 109. bind 1. hæfte 1939
4. række 98. bind 1. hæfte 1935	4. række 120. bind 1. hæfte 1943
4. række 99. bind 2. hæfte 1935	4. række 121. bind 1. hæfte 1944

Statistisk Årbog 1934, 1938, 1944

Statistisk Årbog for København, Frederiksberg og Gentofte kommune 1939, 1943.

Statistisk Årbog for Århus 1946.

Ålborg i tekst og tal, 1.-2. årg., 1942, 1944.

Stehouwer, Jan: Long termecological analysis of electoral statistics in Denmark (Scandinavian Political Studies vol 2/1967 pp. 94-116).

Trommer, Aage: Modstandsarbejde i nærbillede, Odense 1973.

Årbog for Arbejderbevægelsens historie, 2, 1972, pp. 71-124 (Tove Lund).

Dagblade

Socialdemokraten

Fredericia Social-Demokrat/

(Aflægger af Vejle Social-Demokrat)

Vestjyden

Demokraten

Nordjyllands Social-Demokrat

Nyborg Social-Demokrat/

(Aflægger af Fyns Social-Demokrat)

Nykøbing Falster Social-Demokrat

Lolland Falster Social-Demokrat/

(Aflægger af Nyk. Fl. Social-Demokrat)

Fyns Social-Demokrat

Borholms Social-Demokrat

Holbæk Amts Social-Demokrat

Holstebro Social-Demokrat

Nordsjællands Social-Demokrat

Vestsjællands Social-Demokrat

Ålborg Amtstidende (V)

Korsør Avis (K)

Sorø Amtstidende (V)

Holstebro Dagblad (K)

Østsjællands Folkeblad (K)

Kalundborg Avis (K)

Illegale blade

Frit Danmark - hovedbladet

Frit Danmark - nordjysk udgave

Land og Folk

Århus Ekko

Folkets Kamp, Ålborg

Interviews/brevvekslinger

Knud Thamsen 7.1.1972 Aksel Sørensen 15.5.72 Villy Andresen 17.5.1972 V.J. Schlichting 23.3.72 Eskild Johnsen/Jens Andersen 18.10.1974

Brev - Holger Bennetsen 6.11.1972 Breve - Åge Jochumsen 11.10. og 2.11. 1972.

Følgende kildemateriale er venligst stillet til min rådighed af Hans Kirchhoff:

Emil Nissen 4.10.67 David Hejgård 8.9.65 Petra Petersen 31.5.65

Johs. Poulsen 22.6.66/22.11.67 Kaj Petersen 29.1.65 Kaj Hansen 11.5.64 Fabrikarbejdernes forhandlingsprotokol - Ålborg.

DAF-afd. A - Forhandlingsprotokol - Ålborg.